

Микола Оніщук: «Масове звільнення суддів неминуче принесе зміни у суддівську реальність»

Ректор Нацшколи суддів про масові звільнення суддів, громадську раду й ризики реформи

Усі ці питання щодо втілення в життя законодавчих новацій в царині судової системи, а також проблеми підготовки суддівських кадрів, і стали темою розмови «Ракурс» з ректором Національної школи суддів України, доктором юридичних наук Миколою Оніщуком.

Зміни до Конституції й нова редакція Закону України «Про судоустрій і статус суддів», які в частині змін до Основного Закону наберуть чинності 30 вересня, закладають цілу низку нових підходів, нормативних правил щодо організації судової системи й відправлення правосуддя. Візьмемо, наприклад, запровадження антикорупційних заборон. З одного боку, судді з 1 січня 2017 року отримають істотно вищу заробітну плату, а з іншого — суттєво посилюється контроль над їхньою діяльністю, насамперед із точки зору доброчесності. Тобто суддя практично не зможе легально витратити кошти, окрім тих, які він отримує як суддівську винагороду. А вже в Україні створено і діє Національне агентство з питань запобігання корупції, серед завдань якого — моніторинг способу життя суддів, прокурорів і високих чиновників. І це не декларація, а ціла система державних офіційних елементів контролю над способом життя суддів, їхніми статками та витратами. Суддя має бути готовим пояснити, з ким він вечеряв у ресторані та скільки це коштувало, чому його бачили на пляжі в Ніцці, яким літаком він летів та яким класом. Судді мають усвідомлювати, що з огляду на істотне розширення кола підконтрольних осіб у декларації родинних зв'язків та декларації доброчесності під контролем держави і громадськості опинилися не лише вони, але і їхні діти, батьки, брати, сестри. До слова, вже відомий випадок, коли син судді був вимушений припинити навчання за кордоном, бо батько не зміг пояснити, звідки в нього на це кошти.

Ідеться також і про Громадську раду доброчесності, яка почне діяти при Вищій кваліфікаційній комісії суддів. Попри певний скептицизм, варто зазначити, що такий процес відбуватиметься чи не вперше — це буде громадський орган, який за законом отримає право збирати інформацію персонального характеру про суддю, прокурора та інших осіб, що здійснюють владні повноваження.

Ідеться також і про Громадську раду доброчесності, яка почне діяти при Вищій кваліфікаційній комісії суддів. Попри певний скептицизм, варто зазначити, що такий процес відбуватиметься чи не вперше — це буде громадський орган, який за законом отримає право збирати інформацію персонального характеру про суддю, прокурора та інших осіб, що здійснюють владні повноваження.

— Сама ідея залучення громадськості, певне, наразі є слушною. Водночас не бачу панацеї в створенні такої ради, зокрема, спостерігаючи за тим, хто саме і з якою неприхованою метою часом поспішає туди подаватися, активно намагаючись потопити конкурентів. Але ж і реальних важелів впливу на кадрові питання громадська рада відповідно до закону не має.

— До цього часу жодна громадська рада законодавчо не отримувала повноважень збирати інформацію персонального характеру і, по суті, стежити за суддею. Це — безпрецедентний випадок, і тут швидше варто боятися не браку впливовості такої ради, а зворотного — аби не було зловживань.

Насправді я думаю, що вплив цієї громадської ради на прийняття рішень Вищою кваліфікаційною комісією, коли йдеться про кар'єру судді та просування по службі, буде помітний. Принаймні, проігнорувати матеріали громадської ради, коли вони свідчать, наприклад, про недоброчесність судді, спосіб його життя, який не відповідає присязі, буде складно. Тим більше, що йтиметься про публічні засідання.

Отже, такі новації як Нацрада з питань боротьби з

корупцією, громадська рада й НАБУ, гідна зарплата і практична неможливість робити видатки, що перебувають поза межами офіційних доходів судді, створюють очікувану нову реальність.

— Сподіваєтесь, що в комплексі воно спрацює?

— Я впевнений, що спрацює. До речі, таку впевненість відчуваю і судді, які сьогодні масово пишуть заяви про відставку. Насамперед пишуть ті судді, які мають належну вислугу, тобто стаж роботи понад 20 років, і право на довічне утримання, тобто гідний рівень пенсійного забезпечення. Якби все було інакше, то судді так би не реагували, а продовжували працювати й не писали б цих заяв. Це — аргумент проти скептиків і тих, хто говорить, що нинішні законодавчі зміни — це чергові нормативні заходи, які не вплинуть на стан здійснення правосуддя. Я так не думаю.

— Для того, аби робити висновки, мабуть, слід проаналізувати, хто ж саме йде, з яких причин. Може, подекуди йдуть і не найгірші, бо хтось уже наколядував собі й нащадкам на безбідне життя, а хтось просто втомився від повсякчасного цькування?

— Справді, можна говорити

державою не застосовує примусу до звільнення.

Ще однією причиною такої відставної активності є те, що тепер судді зможуть отримувати істотно збільшену суддівську винагороду лише за умови, що вони пройдуть кваліфікаційне оцінювання. Це стосується всіх суддів, починаючи від місцевого й закінчуючи Верховним Судом. Багато з них — і не лише ті, що вже мають достатню для пенсійного забезпечення вислугу, — також зважують, чи зможуть подолати це оцінювання. А вже наслідками його нескладення є звільнення з посад. Зауважте, що в новій редакції закону немає положення про перепідготовку, отже, другий шанс не надається.

— Тобто це невпевненість у своїх знаннях?

— Так, переважно це невпевненість у своїх знаннях, і зазначене передусім стосується тих суддів, які потрапили в судову систему за протекцією, завдяки родинним зв'язкам, політичній підтримці тощо. Звісно, залишають посади й інші, є й освічені, і чудово підготовлені судді. Наприклад, це судді, які вже у віці, а можливо, прийшли в професію пізно й не мають 20 років вислуги. Хоча є й моральний фактор. Низка суддів, особливо верхнього ешелону, вважають ці процедури принизливими. Тут виникає ще одна загроза — що із лав суддівського корпусу майже однооментно, протягом кількох місяців чи півроку, може звільнитися критична маса суддів.

— Чи відповідає дійсності інформація про те, що пішло вже набагато більше суддів ніж прогнозували спочатку?

— Якщо 3 — 4 місяці тому кількість суддів, які могли подати у відставку, оцінювалася приблизно в 2 000, то сьогодні називають уже вдвічі більшу цифру. Таким чином, ми наближаємося до критичної межі. Навіть якщо жвити заходів, аби зменшити навантаження на суди, все одно це вже проблема, бо ми не можемо дозволити скоротитися суддівському корпусу до чисельності меншої за 5 000 суддів.

Голова ВККСУ Сергій Козьяков наводив такі цифри: у 150 судах кількість суддів уже є критичною. Тобто там лишилася половина або навіть менше суддів. Це притому, що вимоги нового закону ще не почали діяти. Щойно вони запрацюють, кількість таких судів ростиме в геометричній прогресії. Тоді виникне проблема виконання державою свого конституційного обов'язку: забезпечити справедливе, неупереджене й незалежне правосуддя повсюдно. Через це наразі на порядку денному, окрім формування нового Вер-

ховного Суду, стоїть питання поновлення чисельності суддівського корпусу.

— Яку кількість суддів і як швидко може підготувати Національна школа суддів?

— За чинним законом доступ до суддівської професії лежить через складання відбіркових іспитів, потім 12-місячна підготовка в Національній школі. Все це потребує, окрім самого навчання, процедури оголошення, набору кандидатів, їх перевірки, що загалом збільшить час до 18 — 20 місяців.

Школа орієнтована на підготовку 120 — 150 кандидатів на рік. Розуміючи, що це не вирішить проблеми добору необхідної чисельності нових суддів, пропонуємо поповнити лави суддів за рахунок помічників суддів. А вже якщо звільняється суддя, з ним іде і його помічник, до речі, зазвичай непогано підготовлений, інколи не менш фаховий за суддю. Відтак у законі з'явилася положення, що надає можливість Вищій кваліфікаційній комісії встановити особливості добору й підготовки кандидатів на посаду судді із числа помічників суддів. Йдеться, зокрема, про те, що ВККСУ проведе й оголосить для помічників суддів окремі конкурс, який відбуватиметься паралельно (чи окремо) із загальним конкурсом. Для них буде передбачена скорочена програма підготовки, а вже вони мають навички, вміння суддівської діяльності. І якщо за звичайних обставин адвоката чи просто консультанта — будького, хто бажає стати кандидатом на посаду судді, необхідно готувати 12 місяців (зокрема це стажування в судах усіх юрисдикцій, ознайомчі візити в прокуратуру, органи досудового розслідування, адвокатуру), то помічники суддів не потребують стільки часу. Тому є можливість скоротити навчальну програму. Ми дійшли висновку, що мінімальний час, необхідний для підготовки помічників суддів, становить 70 робочих днів. Зважаючи на спроможності наших регіональних відділень, ми зможемо за єдиною програмою підготувати близько 400 кандидатів.

— Чи призвели останні законодавчі зміни до новацій у роботі Національної школи суддів?

— Відтоді як я два роки тому прийшов сюди, ми кардинально переглянули систему підготовки як кандидатів, так і діючих суддів, відмовилися від методів викладання, які вже себе вичерпали. А вже не секрет, що багато суддів їздили до Києва, аби походити по магазинах, виставках тощо. Їм не завжди було цікаво це навчання. Міжнародні проекти, які працюють в Україні

у сфері правосуддя, були надзвичайно чутливими до наших прагнень щодо реформування суддівської освіти. Тож ми мали можливість ознайомитися із суддівською освітою в Європі, США, Канаді, і за цей час повністю оновили навчальну програму для суддів. Сьогодні це тренінги, інтерактив, прикладна тематика, починаючи від боротьби з корупцією, психологічна підготовка, ділове мовлення, етика, суддівська дисципліна, управління часом — тобто багато чого, окрім власне суто професійних тем. Я би сказав, що понад половину часу займають дисципліни, які мають ментально змінити суддю. Ми доносимо до слухачів, що сьогодні є лише один варіант — почути вимоги часу. І якщо вони цього не зроблять, система їх просто виштовхне. Переконали, що така велика кількість суддів, які подають у відставку, — це свідчення розуміння ними неминучості змін.

Наголошу: ми достатньо часу приділяємо психологічній підтримці судді, зокрема тому, як вирішити проблему професійного вигорання, як реагувати на нестандартні ситуації в суді, як протистояти тиску, організувати своє життя в суспільстві, комунікації, як спілкуватися зі ЗМІ тощо. Така освіта сприятиме змінам у світогляді судді, дасть йому навички і вміння, притаманні суддям європейських країн. Втім, ясна річ, ми не можемо силоміць змінити ментальність судді, а лише даємо йому можливість зробити це, формуємо й навчаємо. Далі суддя сам вирішує.

— **Щодо новачків, вельми здивувала інформація про те, що віднині суддя не бачитиме матеріалів справи до судового засідання. Але ж є справи, що складаються з десятків томів, є справи менші за обсягом, але дуже складні. Як же можна, щоб усі ці матеріали суддя вперше побачив уже безпосередньо в судовому засіданні, і який у цьому сенс?**

— Насправді це не так. Відтоді як внесено зміни до КПК, прокурор подає до суду лише обвинувальний акт. Тобто він говорить про те, що держава звинувачує цю людину, і на підставі цього документа суд порушує провадження і призначає слухання. Тож до суду приходять звинувачення і захист, а суддя має оцінити всі докази щодо винуватості чи невинуватості безпосередньо в судовому засіданні. Він не має бути упередженим через те, що вже прочитав томи справи, і думати тепер лише про те, скільки саме років призначити підсудному. Судове слухання передбачає безпосередність дослідження всіх доказів. Тому прокурор каже: у мене 10 свідків обвинувачення, чотири експертизи — трасологічна, почеркознавча, генетична тощо, — я стверджую, що ця особа скоїла злочин, і доводитиму це вже в судовому засіданні. Покази, отримані в ході досудового розслідування, значення не матимуть — за деякими винятками. І ці 40 чи 20 томів справи судді не потрібні. Вони лишаються у прокурора на столі.

Якщо слідство проведено якісно, то ми виходимо з того, що прокурор володіє інформацією, яка вказує на винуватість особи. Він не може прийти в суд, не маючи доказів винуватості. В іншому випадку суд винесе виправдальний вирок. Це — процесуальний інструмент. Ясна річ, нам слід реформувати саму прокуратуру, ментально змінити прокурорів. Вони повинні бути в суді лише тоді, коли мають упевненість і докази винуватості особи. Але часто діє корпоративний компонент, присутня політична складова чи інші мотиви. Є випадки й зворотного — прокуратура діє упереджено, натомість є проблема із судом чи захистом. Особливо коли на лаві підсудних заможні й публічні люди.

Тобто такий порядок розгляду справ є виправданим, більше того — єдино конституційним. І це має особливе значення, коли йдеться про суд присяжних. Це — правильний тренд. Ризиків і небезпек я тут не бачу, адже безпосередність дослідження — це завжди запорука об'єктивності і змагальності, що дозволяє уникнути зловживань на етапі судового розгляду.

— **Це буде правилом для всіх судових спеціалізацій?**

— Для всіх, хоча є певні особливості. Наприклад, господарський процес значною мірою письмовий. Там, навпаки, свідків немає. Адміністративна юстиція має свої особливості: там обов'язок доведення своєї правоти лежить на органі влади. Цим правилом мають керуватися судді всіх спеціалізацій. Вони повинні дослідити під час судового засідання докази у справі.

Хоча безпосередність дослідження доказів — це насамперед імператив кримінального судочинства, адже там йдеться про доленосні наслідки для людини.